

8. Neoaristotelismus – Anscombe, MacIntyre, Spaemann

Na filosofii 20. století Aristotelés sice neměl vliv svým systémem (pojetím) věd, avšak filosofie 20. století si z jeho díla vybrala jednotlivé podněty, zvláště ontologické a etické, jakož i rozlišení teoretického a praktického rozumu. Právě v oblasti filosofie ctností a politické filosofie (ale třeba i v oblasti etiky podnikání a bio-filosofie) se v posledních letech opětovně zesiluje aristotelský vliv. Mezi moderní filosofy, kteří se explicitně na Aristotela odvolávají, patří např. Philippa Foot, Martha Nussbaum a Alasdair MacIntyre.¹ My se stručně seznámíme s osobností posledně jmenovaného. Dále jsem vybral významnou britskou filosofku Elizabeth Anscombe a německého filosofa Roberta Spaemanna.

Řekněme si ale nejdříve o neoaristotelismu pár základních informací. Rád bych zdůraznil, že koncovka „-ismus“ neznamená ideologičnost; podobně jako u novotomismu má vyjádřit určitou specifickou filosofickou tradici, styl filosofického myšlení, který vychází

- jednak z Aristotelova díla,
- jednak z určitých principů, pojmů a přesvědčení.

Lze říci, že nejviditelněji patří do aristotelské tradice novoscholastika, novotomismus a tomistické myšlení, a rovněž analytická scholastika (o níž jsme se zmínili minule). Musíme ovšem dodat, že řada současných myslitelů patří k této tradici - do tzv. neoaristotelismu - i „nezávisle na historické tradici“,² tj. aniž by se hlásili přímo k výše zmíněným filosofickým (a teologickým) tradicím či směrům.

Pokud bychom se ptali, jaké jsou **charakteristiky neoaristotelismu**, lze s Danielem Novotným uvést následující:

- „netriviálnost existence a existenční pluralita“
- „aktualita a potencialita bytí (a aplikace např. v hylemorfismu)“
- „čtyř-kategoriální ontologie (tj. rozlišení obecných a jednotlivých substancí a akcidentů)“³
- „esencialismus a de re nutnost“
- „kauzalita věcí nikoli událostí“ (tj. působí jsoucna (i mentální), nikoli události)
- „anti-redukcionismus běžných individuů (především osob)“⁴

Co se týká specifického pojetí metafyziky, Novotný uvádí, že „[j]ádrem aristotelského pojetí metafyziky je přesvědčení, že se jedná o první vědu [prima philosophia], zabývající se nejhlubšími základy bytí/reality, např. pojmy jako jsou substance, kvantita, kvalita, vztah, duše, vůle, potence, jsoucno, atd. a principy jako jsou např. princip sporu či dostatečného důvodu. Jedná se o pojmy a principy, které vstupují do veškeré vědy a lidského poznání a nelze říci, že by např. současná teoretická fyzika či biochemie měla privilegovaný přístup k poznávání těchto základních pojmů a principů.“⁵

¹ Viz německá Wikipedie, heslo „Aristotelismus“.

² Novotný, D., „Metafyzika mezi Aristotelem a Analytikou: Zpráva s otazníkem“, Aithér 5/2011, 323.

³ Jedná se o tyto 4 kategorie: 1) individuální substance (např. „Sokrates“), 2) individuální akcident (např. „barva Sokratových očí“) – 1) a 2) jsou tzv. první intence (kategorie). 3) obecná substance („člověk“), 4) obecný akcident („barva očí“) – 3) a 4) jsou tzv. druhé intence (predikabilia). Striktně vzato (a tak to uvádí třeba Bocheňský), kategoriemi se zabývá ontologie, predikabiliemi metafyzika. Ontologie se zabývá věcmi (fenomenologové by řekli: tím, co je dáno zkušeností nebo ve vědomí), metafyzika tím, co je v rozumu.

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

Elizabeth Anscombe (1919-2001), dále „EA“, se narodila nevěřícím rodičům, v patnácti letech konvertovala ke katolické víře a proti vůli rodičů se nechala 1938 pokřtít. Zanedlouho potkala Petera Geache, který byl také čerstvým konvertitou, a přes nesouhlas obou rodin se 1941 vzali. V té době již studovala EA (stejně i její manžel) filosofii v Oxfordu. EA byla žákyní slavného Ludwiga Wittgensteina, více než deset let s ním spolupracovala; geniálně přeložila (a vydala) jeho Filosofická zkoumání, spravovala jeho filosofickou pozůstalost a komentovala jeho dílo, ačkoli s ním ve všem nesouhlasila. Wittgenstein nedokázal pochopit, jak EA dokáže spojit katolickou víru a přesné logické myšlení. 1970-1986 působila jako profesorka filosofie v Cambridge (převzala vedení katedry filosofie po Wittgensteinovi). EA je jedna z vynikajících žen filosofie 20. století (někteří říkají, že dokonce největší filosofka za posledních několik století) – což je ještě obdivuhodnější, když si uvědomíme, že přivedla na svět a vychovala s manželem sedm dětí (dokázali spojit rodinný a profesní život).

EA vycházela z díla Aristotela a Tomáše Akvinského, její nejlepší kniha má název *Intence* (1957).⁶ V textu *Moderní morální filosofie* (1958) kritizovala přístup mnoha morálních filosofů 20. století, především kvůli absenci absolutní morální hodnoty a kvůli hodnocení činů v závislosti na okolnostech a následcích (konsekvencialismus); ostře kritizovala zásadu „účel světí prostředky“ a hájila klasickou etiku ctností – v tom spočívá jeden z jejích důrazů na aristotelskou tradici. Připomněla rovněž, že existence přirozeného mravního zákona předpokládá existenci Tvůrce tohoto zákona. 1967 předložila na teologickém kongresu v Torontu logickou analýzu umělé antikoncepce. Některé její etické texty se staly racionálními východisky morálního učení katolické církve, obsaženého např. v encyklice *Veritatis splendor*. EA byla odvážná žena, veřejně protestovala proti interrupcím, několikrát byla kvůli tomu zatčena. V současné době zažívá odkaz této významné filosofky renesanci (jak informoval třeba i liberální *New York Times*), přednášky týkající se její filosofie přitahují lidi z celého světa.⁷

⁶ Anscombe, G. E. M., *Intention*, 2nd ed., Cambridge: Harvard University, 2000. Podle EA jsou intence mentální stavy, které mají nějaký obsah; obsahem je uskutečnění nějakého jednání. Jednání v tomto smyslu je pak uskutečněním příslušné intence. EA zdůrazňovala, že intence nejsou mentální akty separovatelné od objektivního jednání (zloděj si např. nemůže říci „pouze vkládám do vlastní kapsy tento předmět“, když současně ví, že tento předmět mu nepatří a je majetkem někoho jiného). EA vycházela z toho, že intence tedy nejsou jen deskripce, jež lze „přilepit“ na jednání, ale korelují s objektivním řádem reality (z toho pak vyplývá, že některé skutky – co do objektu – není morálně dovolené nikdy konat, ať by byl úmysl/intence sebelépe ospravedlněn). Neadekvátní chápání intencí jakožto „nálepek“ skutků přičítala vlivu karteziánské filosofie a teorie mysli. Více viz Černý, D., *Princip dvojího účinku: Zabíjení v mezích morálky*, 2016.

⁷ Srov. Jaklewicz, T., „Ta katolická podivinka z Oxfordu“ <http://immaculata.minorite.cz/?m=10&idc=t-304>

Alasdair MacIntyre (*1929), dále „AM“, je skotsko-americký filosof, jeden z hlavních zástupců komunitarismu (směru politické filosofie, který klade důraz na osobní odpovědnost jednotlivce a na sociální roli rodiny). Studoval na Queen Mary College na londýnské univerzitě a na univerzitě v Manchesteru. Nejdříve přednášel filosofii, filosofii náboženství, pak se stal profesorem sociologie na britských univerzitách (Manchester, Oxford aj.). 1970 přesídlil do USA, kde učil na různých univerzitách filosofii a politické vědy. 1988-2010 působil na univerzitě Notre Dame v Indianě. AM zastává tezi, že projekt osvícenství ve smyslu racionálního založení morálního jednání ztroskotál. Jeho hlavní intencí je rehabilitace aristotelské etiky, čímž se kriticky obrací proti kantovské etice a jejím současným liberálním a diskursivním variantám. AM přístup rezonuje především v kruzích angloamerické analytické filosofie.

Dříve než se AM filosofie stala převážně kritickou morální filosofií, zabýval se kupříkladu kritikou ideologií, psychoanalýzou, dějinami etiky, a také marxismem. Zpočátku se sice pokoušel spojit marxismus se sociálním důrazem křesťanství (kniha *Marxismus*, 1953), později však v marxismu už žádnou skutečnou alternativu neviděl a považoval jej za ztělesnění scestnosti moderní společnosti (*Marxismus a křesťanství*, 1968). Čím dál více se zabýval západní etickou tradicí (výsledkem jsou *Krátké dějiny etiky*, 1966). Jeho nejvýznamnější kniha má název: *Ztráta ctnosti – k morální krizi současnosti* (1981), díky níž se stal mezinárodně známým.

Představme si několik hlavních myšlenek této knihy: AM dospěl k tomu, že „základní morální protiklad spočívá (...) mezi tím či oním liberálním individualismem a tou či onou aristotelskou tradicí.“ Jeho hlavní závěr zní: „na jedné straně navzdory úsilí tří staletí morální filosofie a jednoho století sociologie stále postrádáme jakoukoli koherentní a rozumově obhajitelnou formulaci liberálního individualistického názoru; na straně druhé může být aristotelská tradice nově formulována tak, aby našim morálním a společenským postojům a závazkům navrátila srozumitelnost a racionalitu.“

Každá opravdová ctnost (klíčový pojem AM morální filosofie) má podle AM 3 aspekty:

- je vlastností nezbytnou pro dosažení inherentního dobra určité praxe
- je vlastností, která přispívá k dobru celého života (osoby i společenství)
- je usilováním o (společné) dobro vlastní určité živé společenské tradici

V době kdy AM psal tuto knihu, trval na tom, že „...v této fázi [dějin] je důležité, aby byly vytvořeny místní formy společenství, v nichž by se po dobu nového věku temna, který již nastává, uchovala civilizace i intelektuální a mravní život. A jestliže dokázala tradice ctností přežít hrůzy minulého věku temna, není naše naděje zcela marná. Tentokrát však barbaři nečekají za hranicemi; již nám po nějaký čas vládou. A skutečnost, že si toho nejme vědomi, činí naši situaci do jisté míry kritickou. Nečekáme na Godota, nýbrž na dalšího – nepochybně velmi odlišného – sv. Benedikta.“⁸

Zajímavá je i jeho další kniha z roku 1999, *Závislé racionální bytosti: Proč lidské bytosti potřebují ctnosti?*, v níž předložil etiku ctností, jež rozšiřuje dosavadní aristotelské zaměření o prvky etiky Tomáše Akvinského.⁹

⁸ MacIntyre, A., *Ztráta ctnosti: K morální krizi současnosti*, 2004, 301-302, 317, 305-306. K otázce, zda byl AM (a v jakém smyslu) etickým relativistou (v době, kdy napsal uvedenou knihu), viz tamtéž, 320-322.

⁹ AM analyzuje strukturu potřeb lidského individua, jež se nachází ve fundamentální závislosti na ostatních členech společnosti (rodina, sousedé, etc.). To je nejzřejmější v určitých fázích života (dětství, stáří) a situacích (nemoc), kdy naše celá fyzická existence závisí na druhých. Kromě toho existuje fundamentální závislost člověka na společnosti, v níž se nachází, aby dosáhl svého cíle – stát se „nezávislým“ subjektem. Uznání závislosti představuje pro AM klíč k „nezávislosti“. Použité informace o AM čerpám z německé Wikipedie, heslo „Alasdair MacIntyre“.

Třetí osobností je německý filosof **Robert Spaemann** (*1927), dále „RS“. Zatímco oba předchozí lze zařadit do anglosaské (analytické) tradice, patří RS do tradice kontinentální.

Bývá řazen do tzv. „Ritterovy školy“, on sám však zdůrazňuje, že nešlo o školu, protože zde neplatila žádná učitelova teorie, která by sloužila jako základ či výchozí předpoklad.¹⁰ Joachim Ritter přivedl RS k Aristotelově filosofii; Ritter oživil aristotelský pojem praktické filosofie, tj. etiky, která překonává zúženou kantovskou etiku smýšlení. RS sám se pak ve své etice opřel o dva klíčové aristotelské pojmy: „fysis“ a „praktický rozum“ (viz níže). Od 1945 RS studoval nejdříve teologii, pak filosofii, v Münsteru, 1948 strávil rok na univerzitě ve švýcarském Freiburgu (kde mimo jiné studoval logiku u JB). V této době měl již za sebou svůj zájem o marxismus. 1952 promoval a 1956 začal učit v Münsteru, kde se 1962 habilitoval (filosofie, pedagogika). Od 1962 do 1972 působil ve Stuttgartu, Salcburku a Heidelbergu, od 1972 do 1992 pak v Mnichově na filosofické fakultě; tam se mimo jiné potkal s Wolfgangem Stegmüllerem, tehdejšími prominentními zástupci analytické filosofie v Německu. Naopak kriticky zde RS polemizoval s marxismem a Frankfurtskou školou, především s JH.¹¹

RS už od čtrnácti let četl Platónovy dialogy, pak knihy od J. Piepera, Akvinského. Byl ovlivněn existencialismem (hlavně KJ) a Hegelem (přes Rittera). Svě základní filosofické zaměření popisuje takto: „To, o co mi ve filosofii jde, je něco naprosto elementárního: obrana své-bytí, své-bytí (věcí), kterým je vlastní zaměření na něco (Selbst-Sein mit eigenem ‚Aus-Sein-Auf‘ (a nejenom o sebezáchovu). Jde o rozlišení mezi bytím a zdáním, mezi skutečností jako své-bytím a simulací.“ (příklad: netopýr vs. auto). RS to charakterizuje jako „intentio recta“ – zabývání se samotnými věcmi (Beschäftigung mit den Sachen selbst) a kontrastuje to s „intentio obliqua“ – zabývání se myšlením, reflexí myšlení, což znamená, že myšlení nahlížíme také historicky, psychologicky, tak říkajíc zvenku.¹²

Z toho vyplývá RS důraz (nejen v etice) na aristotelský pojem fysis. Podle RS není Aristotelova etika jen hermeneutikou starořecké way of life, nýbrž disponuje nadto měřítkem, kterým mohou být různé kultury a mravy poměřovány – měřítkem „přirozeného“, měřítkem fysis. Nejsilnější důvod je ten, že v demokratickém aténském zřízení se lidská přirozenost, člověk, nejlépe rozvine, což předpokládá teleologický pojem fysis. Fysis v klasickém smyslu není ledasco, je určena cíli (teloi), jakožto dobry. Naproti tomu moderní pojem přirozenosti je matter of facts, nemá žádné normativní implikace.¹³ S tím souvisí i RS důraz na v základu aristotelský praktický rozum, který je předpokladem každého diskursu – a nikoli naopak, což bylo předmětem polemik mezi RS a JH. Diskurs nemůže praktický rozum nahradit, nýbrž vždy jej předpokládá.¹⁴

Ve vybraných pasážích primárního textu (Účelnost jako filosofický problém: Dějiny a znovuobjevení teleologického myšlení, německy: 1981, 2005) RS brání a aktualizuje aristotelské pojetí teleologie, především příčiny cílové (causa finalis).

Co se týká základní otázky po „první filosofii“ (prima philosophia), říká RS, že existují 3 původy/způsoby první filosofie, které teprve společně představují „filosofii na výši“:

- ontologie mající za předmět bytí (Sein)
- epistemologie/noetika mající za předmět poznání/vědomí (Bewusstsein)
- filosofie jazyka mající za předmět jazyk/řeč (Sprache).¹⁵

¹⁰ Spaemann, R., Über Gott und die Welt: Eine Autobiographie in Gesprächen, 2. Auflage, 2012, 84.

¹¹ Tamtéž, 166, 205, 207-211.

¹² Viz tamtéž, 58-59. S trochou zjednodušení lze říci, že intentio recta je v podstatě ontologií (jde o první intence, kategorie), kdežto intentio obliqua metafyzikou (jde o druhé intence, predikabilia).

¹³ Srov. tamtéž, 166-167.

¹⁴ Srov. tamtéž, 207-208.

¹⁵ Srov. tamtéž, 135-136.